

MAHOBATLI (MONUMENTAL) RANGTASVIRNING AN'ANAVIY VA ZAMONAVIY YO'NALISHLARI

Qahhorova Nilufar Sodiq qizi

Kamoliddin Behzod nomidagi

Milliy rassomlik va dizayn instituti magistranti

Tel: +998936828556

Annotatsiya. Mazkur maqolada monumental (mahobatli) rangtasvir nima ekanligini va bu san'at namunalarini qayerlarda uchratish mumkinligi haqida batafsil bilib olish mumkin. Shuningdek, monumental rangtasvirning vujudga kelishi, uning an'anaviy va zamonaviy yonalishlari, ular o'rtasidagi farqli johanlar, bu yo'nalishda foydalaniladigan an'anaviy va zamonaviy ashyo turlari xususida ham ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Kompazitsiya, ashyoda ishlash, rang, natura, kontrast, freska, mazayka, vitraj, akril, akvarel, moybo'yoq, tempera, sigraffito, ropis.

Biror bir holatni hayolda jonlantirishi ham aslida san'at demakdir. Shu jihatdan olib qaraganda, har bir insonni o'zicha alohida ijodkor va o'zicha rassom desa bo'ladi. Rassomlar esa shu hayolni qog'ozda ifoda eta oladigan ijodkorlardir. Hayotimiz rang-barang sujetlardan iborat, ular esa ko'z o'ngimizga ranglar orqali ifodalanadi. Rang tasvir ustalaridan ham bilim va salohiyat talab etiladi, ayni qonun qoidalar asosida asar yaratiladi aslida.

Tasviriy san'atda qalam tasvir va rang tasvir tushunchalari mavjud. Rassom san'atda katta muvofaqiyatlarga erishishi uchun avvalambor o'z ustida ishlab, qalam tasvir sohasida tajribasini mukammal darajaga olib chiqa olishi lozim. Rang tasvirning jozibali chiqishida qalam tasvirning o'rni beqiyosdir. Avvalo asarda qalam tasvir mukammal bo'lishi lozim, aks holda turli bo'yoqlar ham oddiygina narsa va buyumning qurilishi, hajmini to'liq ifodalab bermaydi. Ammo mohir rassom qalamdan foydalanmasdan ham ishni bo'yoqlar bilan ham tasvirlashi mumkin.

Buyuk haykaltarosh Mekelanjelo qalam tasvirda (rang tasvir, xaykaltaroshlik, memorchilikda) "har qanday limning ildizi va negizini ko'rgan". "qalamtasvir doim bizga yo'l ko'rsatib turuvchi qutb va kompas bo'lib, turli bo'yoqlar okeanida cho'kayotkanlarga najot berish omilidir", – deb takidlagan Sharl Lebren¹.

²Tasviriy san'atning uch turi mavjud: Rangtasvir. 2. Xaykaltaroshlik. 3. Grafika. Rangtasvir deb tekis yuzada turli rang va materiallar yordamida bajariladigan tasvirga

¹ Abdirasilov S, Tolipov N, Oripov N. Rangtasvir. Toshkent. 2006y– B.6.

² R. Hasanov, "Tasviriy san'at asoslari" T-2006y. 6b.

aytiladi. Bu tur uchun asosan bo'yoqlar – moyli bo'yoq, akvarel, goash, tempera, shuningdek, rangli qalamlar, ko'mir, qalam, pastel, sous, sangina kabi badiiy materiallar bilan ishlash xarakterlidir. Rangtasvir asarlari qog'oz, mato, karton, devor, oyna, yogoch kabi tekis yuzalarga ishlanadi. Rangtasvir asosini rasm tashkil etadi. Har qanday rangtasvir ishida, avvalo, uning qalamtasviri ishlab olinadi. Unda kompozitsiya, nur va soya, rang asosiy o'rinni egallaydi.

Rangtasvir asarlari bajarilish texnikasi jihatdan turli bo'lib, ular moybo'yoqli, temperali, freskali, mozaikali, vitrajli, akvarelli, guashli, pastelli bulishi mumkin. Rangtasvirning quyidagi turlari mavjud:

1. Dastgohli rangtasvir.
2. Monumental (mahobatli) rangtasvir
3. Miniatyura (mo'jaz) rangtasvir
4. Dekorativ (bezak) rangtasviri
5. Teatr-dekorativ (bezak) rangtasviri

Dastgohli rangtasvir deyilganda, rasm rassomlarning maxsus asbobi – dastgoh (molbert) yordamida ishlanadigan rangtasvir yo'nalishi tushuniladi. Dastgohli rangtasvir asarlari uncha katta bo'lmagan o'lchovdagi yuqorida qayd etib o'tilganidek mato, karton, fanyer kabi tekis yuzali materiallarga bo'yoqlar bilan ishlanadi. Dastgohti rangtasvirda ko'pincha moyli va akvarel bo'yoqlar qo'llaniladi.

Maqolamizning ochib berish uchun asosiy maqsadi bo'lgan monumental (mahobatli) rangtasvirga alohida to'xtaladigan bo'lsak, ³monumental rangtasvir atamasidagi monumental (lotincha so'zdan monumentum haykal, esdalik, yodgorlik degan ma'noni anglatadi.) ommaviy ta'sir qiluvchi san'at asaridir Monumental rangtasvir asarlarini chizishdan maqsad muayyan bino fasadi va interyerini bezatishdan iborat. Shuningdek, shu bino ishlab chaqirish yoki xizmat ko'rsatishning qaysi sohasiga mo'ljallangan bo'lsa, ana shu soha faoliyati bilan bog'liq jarayonlarni tasvir orqali ko'rsatib berish uchun ham xizmat qiladi. Bu turdagi asarlar ko'pincha binolarning ichki va tashqi devorlariga, oynalarga tempera, akril, goash kabi bo'yoqlar bilan ishlanadi.

Monumental rangtasvir yo'nalishida ishlaydigan rassomga qo'yiladigan talab juda yuqori bo'lib, ular ashyoda ishlashni ham bilishlari zarur. Chunki bu sohada yana sgraffito, rospis, freska, mozaika, vitraj kabi yo'nalishlar mavjud.

Sgraffito monumental rangtasvirda devoriy rasm turlaridan biri hisoblanadi. Sgraffito ilk bor XV asrda Italiyada paydo bo'lgan. Binolarni suvoq qilishda uning katta qismlariga bezak berishga zaruriyat tug'ilishidan boshlangan va keyinchalik Yevropa mamlakatlariga kirib kelgan. Sgraffit qurilish ashyolari asosida bajariladi, ya'ni u ohakli suvoq, sementli qumsuvoqning rangli kukunlaridan foydalanib

³ R. Xudayberganov. "Kompozitsiya". T-2004y. 45b.

bajariladi. Ana shu xususiyatlari sgraffitoning devordagi o'rnini va bajarilish binosini hisobga olib kompozitsiya ishlanishi muhim ahamiyatga ega. Sgraffito bajarishda devorning namlikka chidamliligini va namlikdan uzoqligini ta'minlashni, ishlatilayotgan suvoqning namlikka chidamliligini ham inobatga olish zarur. Sgraffitoda binoning interyeri va eksteryeri uchun kompozitsiya ishlanadi va uning 3-5 xildagi rangli suvoq qatlamidan oshmasligiga e'tibor beriladi. Chunki rangli suvoq qatlami biri ikkinchisining ustiga qo'yilishi sababli suvoq qalinlashadi, shuning uchun ham ranglar soni cheklanadi.

Ekstryer uchun sgraffito kompozitsiyasini ishlashda uning detallari, shakllari yirik, chizmasviri aniq plastik yechimlarda bajarilsa uzoq masofadan idrok qilishda qiyinchilik tug'dirmaydi. Kompozitsiya esa binoga monand joylashuvi muvofiqiyatli chiqishini va badiyiligi ta'minlaydi. Intryerda sgraffito kompozitsiyasidagi detallari, shakllari maydaroq, nafis chizma tasvirli, biroz nozik chiziqalarda bo'lishi sgraffito asarining jozibali, chiroyli, badiiy bo'lishini ta'minlaydi. Sgraffito usuli bugungi kunda unchalik ham ko'p uchratavermaysiz. Rassomlik institutida tahsil oluvchi talabalar bu uslub haqida tushuncha beriladi va malaka oshirish uchun batafsil o'rgatiladi.

Shuningdek, monumental rangtasvir san'ati bilan arxitektura binolarini bezash turlaridan yana biri temperada ishlanadigan devoriy rasm – *rospis* usuli ham mavjud. Bu usul bugungi kunda eng ko'p tarqalgan. Tempera bo'yog'ini tayyorlaydigan zavodlar tomonidan ko'p xilma-xil ranglarda ishlab chiqarilmoqda va rospis ishlash uchun rassomlar uchun qulaylik yaratmoqda. Hozirda asosan tayyor bo'yoqlar - kazeyinli bo'yoq, polivenilatsetat bo'yoq, tuxumli bo'yoq, akril bo'yoq kabi xilma-xil rangli bo'yoqlardan foydalanib, qurigan sementli, ohakli-alebastr suvoqli devor hamda DVP, DSP plita, fanera va boshqa materiallar yuzasiga ishlash mumkin.

Devoriy asarlar ishlashda tempera moy bo'yoqqa nisbatan afzallikka ega bo'lib, unda ishlangan asarda bo'yoq yuzasi yaltiramaydi va chidamli mustahkamlik jihatga ega bo'ladi. Devoriy rasmda moybo'yoq biroz qorayadi va yorilishi mumkin. Ko'p yillik tajriba shuni ko'rsatadiki, temperada ishlangan devoriy rasm moybo'yoqda ishlanganiga nisbatan chidamli ekanligi isbotlangan. Shu sababli devoriy surat, ya'ni rospis yoki freska ishlanganda moybo'yoq ishlatish tavsiya etilmaydi. Tasviriy san'at rivojlanishi jarayonida rassom ustalar temperani tabiiy emulsiya, ya'ni odatda bo'yoq kukuniga yelim, moy va lak qo'shib tayyorlaganlar. Tarkibida moyi bo'lgan tempera suvda yuvilib ketmaydi. Hozirga kelib esa bu turdagi ashyolarning xilma-xillarini tayyor holatda topsa bo'ladi. Bugungi kun rassomlari uchun anchayin qulayliklar bor.

Mahobatli rangtasvir devoriy rasmning qadimiy turlaridan yana biri *freska* hisoblanadi. Freska kompozitsiyasi ham tempera uchun ishlangan kompozitsiyaga o'xshab ketadi. Faqat devorning tayyorlanish jarayoni bilan farq qiladi. Freska uchun yangi nam ohakli suvoq lozim hisoblanib, unga suvda eritilgan bo'yoq kukuni bilan

rasm ishlanadi. Bo'yoq qatlami yuza qismi ohakli suvoq ta'sirida hosil bo'lgan kaltsi qatlami bilan qoplanib, u himoyachi vositasini o'taydi. Freskalar asosan bino devoriga matolar yordamida tag asos tayyorlanib ishlanadi. Bu turda asosan binoning ichki devorlari tanlanadi. Bunday asarlar yog'ingarchilik, shamol va tabiatning turli injiqliklariga chidamli emas. Bunda tanlangan devorning yorug'lik tushish burchaklari hisobga olingan holda asar devorga ishlanadi. Ranglar ham o'ta nozik va yaqindan tomosha qilganda inson ruhiyatiga ta'sir qilmaydigan yumshoq ranglardan foydalanib chiziladi. Bu tur uchun tempera va akril bo'yoqlari tanlanadi, ba'zi hollarda esa goash, akvarel, va zamonaviy qurilish ranglaridan ham foydalaniladi.

Mozaika – arxitektura bezagining eng qadimiy tasviriy san'at turlaridan biri hisoblanadi. U asosan binolarning tashqi devorlariga ishlanadi. Mozaikani Sovet ittifoqi davrida qurilgan Toshkent metropoliten bekatlarida, turar joy binolarining yon devorlarida uchratish mumkin. Mozaika hozirgi kunda ham o'z o'rnini, qadr-qimmatini yo'qotmay badiiy jihatdan rivojlanib, yangidan-yangi usullari paydo bo'lib kelmoqda. Suv havzalari (basseyn) devorlari bezatilayotgan mozaika uning eng sodda ko'rinishidir.

⁴Eramizdan avval V asrda qadimgi greklar hovli devorlariga dengiz toshlaridan terib mozaika ishlaganlar. Ellinizm davri ustalari va qadimgi rimliklar tabiiy rangli toshlardan terib naqshli bezak mozaika hosil qilishgan. Mozaika ishlash uslubi qiyinroq bo'lishiga qaramasdan, unda ishlatiladigan toshlar rangining yorqinligi va o'zgarmasligi, har xil iqlimga va uzoq muddatga chidamliligi bilan arxitektor va rassomlar orasida katta qiziqish uygotdi.

Mozaika yuz yillab saqlanishi mumkin. Mozaikaning ko'p ishlatiladigan ikki turi mavjud bo'lib, ular Rim mozaikasi va Florensiya mozaikasi sanaladi. Rim mozaikasida rangli smalta toshlarini maydalab kompazitsiyadagi shakllar yo'nalishiga qarab teriladi. Florensiya mozaikasida esa yirik-yirik har xil rangli va tusli tabiiy marmar tosh plastinalari iloji boricha yaxlit teriladi. Bu ikki turning bajarilish usuli ham bir-biridan ancha farq qiladi. Mozaika ishlash jarayoni bir necha bosqichni o'z ichiga oladi. Mozaika bajarishda rassomdan katta mahorat va ijodiy yondashishni talab qiladi.

Vitraj monumental bezakda eng nafis, eng go'zal bezak turlaridan biri hisoblanadi. U binolarning deraza, eshik oynalari ustiga maxsus bo'yoqlar yordamida ishlanadi. Vitrajlar uy ichkarisi va tashqarisidan ham bir xil ko'rinadi. Rangli shisha oyna vitrajda o'ta kuchli ta'sir qilish xususiyatiga ega. Chunki vitraj odam ko'zi bilan quyosh nuri orasida bo'lib, shisha oynalar orqali yorug'lik o'tadi. Shuning uchun arxitektura binolarida kuchli rangli tasvir sifatida ko'zga tashlanadi.

Gotika arxitekturasida, soborlarda vitrajdan keng foydalanilgan. Bunoning har ikki tarafidagi oynalarga ishlangan vitraj soborga tashrif buyuruvchilarni befarq

⁴ R. Xudayberganov Monumental bezak san'ati kompozitsiyasi. T-2019y 122b.

qoldirmagan. Har xil ranglar va nurlar raqsi butun bino ichini to'ldirgan. Oyna shisha o'ta yorqin rangli bo'lishidan tashqari rangsiz ham bo'lishi mumkin.

Rangli shishalar yordamida arxitekturada istalgan koloritli vitraj asari yaratish mumkin. U tasviriy yoki naqshinkor bezak ko'rinishidagi tasvir aks etgan shisha bo'lakchalari o'zaro bir-biri bilan ulangan san'at asaridir. Deraza orqali tushayotgan quyosh nuri ta'siriga mo'ljallanib o'ziga xos kamalak ranglarda jilolanadi va binoga alohida chiroy beradi. Alohida shaklda kesilgan yoki har xil yo'llar bilan (maydalangan, eritilgan) tayyorlangan shisha bo'lakchalarini ham yopishtirish orqali bir-biri bilan o'zaro biriktirib ajoyib san'at asari yaratish mumkin. Vitraj binoning interyerini va eksteryerini (bino tashqarisini) bezatib turadi.

Bundan tashqari, betonli vitraj ham mavjud. Yuqoridagi vitrajlarda yupqa oyna shishalaridan foydalanilgan bo'lsa, betonli vitraj quyosh nuri ta'sirida tovlanib jilvalanadigan nakshinkor bezagi bilan ajralib turadi. Unda oyna oralari biton bilan mustahkamlanadi. U jamoat binolarida interyerlarni va eksteryerlarda bezashda keng qo'llaniladi. Shisha bo'laklari va shisha massalarini qoliplarga quyish yo'li bilan tayyorlanadi. Shisha bloklariga relyeftli bezak berish uning go'zalligini yanada oshiradi. Buning uchun relyeftli qoliplardan foydalanish mumkin. Betonli vitraj 1-150 metr kvadrat va undan ham katta o'lchamda bo'lishi mumkin. Zamonaviy binolarda ham u bezak va tasviriy san'at turi sifatida o'z kimmatini yo'qotmagan. Hozirgi kunda hattoki uy eshiklariga ham zamonaviy vitrajlardan foydalanib, ajoyib bezash uslublari olib borilmoqda. Bundan tashqari endilikda faqat vitraj bo'yoqlari bilangina emas, maxsus vitraj rangli yopishtirgichlari (наклейка) ham mavjud. Bundan foydalanib yaratilgan vitrajlar juda nafis va go'zal bo'lib, tomoshabinga o'zgacha zavq bag'ishlaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, rangtasvir yonalishining bu sohasi anchayin mashaqqatli bo'lishi bilan bir qatorda inson ichki dunyosini yaqqol ko'rsatib beruvchi yagona sohalardan biri hisoblanadi. Mahobatli rangtasvir yo'nalishida o'qish istagida bo'lgan har bir yosh rassom uchun mahobatli rangtasvir kompozitsiyasini yaratishda e'tibor berish lozim bo'lgan muhim jihatlar mavjud. Bu jihatlarni o'rganib amalda sinab ko'rish uchun albatta malakali ustozlar ko'magi va maslahati zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdirasilov S, Tolipov N, Oripov N. Rangtasvir. Toshkent.2006y. 152b.
2. Xudoyberganov. R Kompozitsiya. – T. 2004. 97b
3. Xudoyberganov. R Monumental bezak san'atida kompozitsiya. – T.2019. 173b.
4. Hasanov. R tasviriy san'at asoslari. – T. 2009y. 214b.